

**RAPPORT ARKEOLOGISKE UNDERSØKELSER SKODDAVARREMOEN,
ALTA KOMMUNE.**

Tromsø Museum

Vegard Kaasen Engen

Innhold

INNLEDNING:.....	3
Bakgrunn for undersøkelsen:	3
Kulturhistorisk bakgrunn.	3
Områdebeskrivelse:.....	4
Beskrivelse av kulturminnet:	4
Id: 138072-1	4
Id: 138072-2	5
Id: 138072-3	5
Id: 138072-4	5
Deltakere og tidsrom:.....	5
UNDERSØKELSEN:.....	6
Målsetning og strategi:.....	6
Beskrivelse av profil i sjakt (se fig):.....	7
Beskrivelse av mila, omrotet I	8
Beskrivelse av mila, tre/kullag.....	9
Beskrivelse av neverlag.	10
Beskrivelse av snittet tapperenne.....	11
Beskrivelse av bjelkelag.....	12
Beskrivelse av snittet sekundær grop.	13
Naturvitenskapelige prøver.....	14
Tolkning.	14
Tolkning av mila.....	14
Tolkning av sekundære groper.....	15

INNLEDNING:

Bakgrunn for undersøkelsen:

I forbindelse med opprettelsen av ny 420 kv-linje mellom Balsfjord og Hammerfest ble det utført kulturhistoriske registreringer av blandt andre Finnmark fylkeskommune. Disse undersøkelsene ble gjennomført i 2010 og 2011. Under disse undersøkelsene ble det registrert flere kulturminner langs traseen til den planlagte kraftlinjen. Aktuelt for denne undersøkelsen er et tjærebrenningsanlegg (id: 138072), som ligger midt inne i planområdet for Skillemoen transformatorstasjon, og som vil bli direkte berørt av det ønskede tiltaket.

Tjæremileanlegget er ikke automatisk fredet, men kulturminnevernet vurderer midlertidig fredning for å få undersøkt kulturminnet. Dette kan være en lang prosess. For Statnett nytter det ikke å flytte stasjonsbygning eller innstrekkestativ p.g.a. at kulturminnevernet freder hele området midlertidig. Alternativet som vurderes som den beste løsningen er at kulturminnevernet graver ut kulturminnet, sikrer kunnskap og frigjør området for utbygging.

Det ble derfor besluttet etter dialog mellom partene at kulturminnet skulle graves ut, før området skulle frigis til utbygging.

Kulturhistorisk bakgrunn.

Utvinning av tretjære fra tyrived er en tradisjon med lange røtter . Tretjære var lenge den eneste form for overflatebehandling man hadde av treværk, og har vært brukt, og er fremdeles brukt til imprignering av trebåter. Denne tradisjonen ble trolig brakt til dette området ved den kvenske innvandringen rundt 1700.

Tradisjonelt er byggingen av en tjæremile en lang prosess som startet på våren ved at man samlet inn råstoffene til mila (tyrirøtter), disse kan ha lagt til tork i skogen over flere år. Mila ble oftest lagt i en helning, slik at man fikk et naturlig fall ned taperennen fra mila. Mila er bygd opp slik at man grov en grop til selve mila, formet som en trakt i senter. Fra bunnen av denne trakta ble det lagt en tappestokk ut av mila og ned til tappegropa. Denne stokken tar tid og utforme, da den er hulet ut som et rør. Denne ble derfor som oftest gravd opp etter at mila var ferdigbrent, og brukt videre i nye miler.

Etter at tappestokken er lagt ned blir mila dekt med et lag never. Denne neveren ble lagt overlappende, som takstein, for å gi en tett bunn i mila som tjæren kunne renne langs, ned til bunnen av mila.

Tyriveden var som oftest samlet inn over lang tid, og ofte hadde den lagt lenge i skogen. De beste røttene var de hvor de ytterste lagene av treværket var råtnet opp. Veden ble hugget opp og klyvd til små kubber, som videre ble sortert før stablingen tok til. Sorteringen ble gjort fordi veden ble stablet etter kvalitet. Først ble det stablet en indre ring i mila, hvor den feteste og beste veden ble lagt, før veden ble stablet videre utover med fallende kvalitet. I senter av mila ble det plassert en kvasset stokk eller ett spett loddrett. Denne ble brukt til å punktere neverlaget for å slippe tjæra ned i tappestokken når mila var brent.

Mila ble deretter dekket med torv, før det ble bygget et jevnt brennende bål rundt. Både stablingen og brenningen av mila krevde at deltakerne var erfarne og dyktige. Det viktigste under brenningen var å strøype oksygentilførselen, slik at man fikk en kontrollert forkulling av tyriveden, uten åpne flammer. Det gikk med mye torv under en slik brenning da dette ble brukt til å tette og slukke de åpne områdene og flammene som skulle oppstå under prosessen.

Tjæra ble videre tappet på tønner for så å fraktes bort fra stedet og videre distribueres. En brenning av en tjæremile var en tidkrevende prosess, avhengig av milas størrelse kunne dette ta opptil flere dager.

Områdebeskrivelse:

Kulturminnet (id: 138072) ligger på Skoddavarremoen i Alta kommune. Anlegget ligger i furuskog, på en terrassekant skrå nedover mot sørøst til en ny furuflate. Kulturminnet er tydelig markert mot kanten av terrassen, og vises godt i terrenget.

Beskrivelse av kulturminnet:

Tjærebrenningsanlegget består av 4 mindre groper, rundt en større grunnere grop med en tydelig voll rundt. I denne vollen er det mot kanten av terrassen en tydelig renne mot SSØ.

Id: 138072-1

Tydelig grop på kanten av terrassen i kraftig lyng og mosevegetasjon. Ligger i sammenslutning med id: 138072-4. Det er en noe ujevn høyde på vollen som gjør det vanskelig å definere den. Ytre mål: 3,4 x 2 meter. Indre mål: 1,1 x 0,55 meter. Høyde voll: 90 cm. Orientert Øst mot Vest, med en rektangulær bunn.

Id: 138072-2

3,5 meter sørvest for id: 138072-1. Tydelig grop på kanten av terrasse. Kraftig lyng og mosevegetasjon, ujevn høyde på voll. Gropa ligger i sammenslutning til røtter og trær, som gjør det vanskelig å definere vollen. Ytre mål: 2 x 2,5 meter. Indre mål: 1 x 0.6 meter. Ca 70 cm dyp med en rektangulær bunn. Orientert SØ mot NV.

Id: 138072-3

Grop på kanten av terrasse, 2 meter SSØ for id: 138072-2. Ytre mål 1 x 1,1 meter. Indre mål 70 x 50 cm. Ca 30-70 cm dyp, orientert nord mot sør. Gropen ligger i kraftig lyng og mosevegetasjon. Ujevn høyde på vollen. I sammenslutning med trær og røtter. Vanskelig å definere vollen.

Id: 138072-4

Tjærehjell på kanten av terrasse. 2 meter NØ for id: 138072-3. Måler 2,6 x 2,4 meter med en dybde på ca 60 cm. I SSØ ende finnes det en kløft i vollen som går ned i den fjerde gropen på lokaliteten. Denne kløften har typiske karakteristikk for en tapperenne i en tredisjonell tjæremile. Kløften er ca 2 meter lang og 40 cm bred, med en dybde på ca 60 cm.

Rundt hovedgropa er det tydelige brede voller, og mila ser mere oppbygd ut mot kanten av terrassen. Inne i mila står det to store furutrær, som ble felt i forberedelsene til denne undersøkelsen. De gjenværende stubbene med sine rotsystemer gjorde det vanskelig å skulle totalgrave kulturminnet.

Den 26. oktober 2010 ble det tatt en trekullprøve i kulturminnet av Martin Hykkerud ved VAM i Alta. Denne prøven ble c14 datert av NTNU til å være yngre enn 1650, med en datering på 250 +/-30 BP.

Deltakere og tidsrom:

Utgravningen ble foratatt over to uker fra den 4. juni 2012 til den 15 juni 2012. Deltakere var feltleder Vegard Kaasen Engen og Anders Christian Nilsen fra Tromsø Museum, samt Evelyn Johnsen og Stefan Bakke fra Finnmark Fylkeskommune.

UNDERSØKELSEN:

Målsetning og strategi:

Det primære målet for undersøkelsen var å få dokumentert kulturminnets struktur og oppbygging, samt å få en sikker datering av kulturminnet. Det var også ønskelig å avdekke hvilken funksjon gropene rundt mila har hatt, og om disse kan direkte knyttes til mila.

Det ble satt opp et koordinatsystem hvor det ble opprettet origo, fastpunkt og fixpunkt i en furustubbe like vest for mila. Dette punktet ble målt inn av Sf Statnett til 7776505.126 nord, 814164.963 øst (Eur Ef 89, UTM33) med en høyde på 56 meter over havet.

Til å begynne med ble det avtorvet et felt på 2 x 8 meter som dekte store deler av den sørlige delen av mila, en del av taperenna og vollen på østlig og vestlig side av mila. Etter avtorvingen ble det avdekket et lag av omrotet jord og trekull. For å kunne ha en kontroll på stratigrafien under gravingen ble det derfor besluttet å grave en sjakt med en bredde på 60 cm gjennom milas østlige voll og inn til senter av mila. Denne sjakta ble gravd helt til bunnen av mila og til steril grunn, for at vi skulle kunne se hva slags stratigrafisk inndeling vi ville støte på under flategravingen av det resterende feltet. Under gravingen av denne sjakta støtte vi på et annet problem for den videre gravingen, da det fremdeles var tele og frost i bakken om lag 10 cm under torven.

På grunn av frosten i bakken ble det besluttet at det ville være vanskelig å totalgrave hele feltet som var avtorvet, og vi fokuserte derfor på å få avdekt et kakestykke av ca 30 prosent av mila i flate, for å få dokumentert milas oppbygning og stratigrafi i plan. Den vertikale oppbygningen av mila ville bli tilstrekkelig dokumentert gjennom profilen i sjakta som tidligere ble åpnet.

For å kunne dokumentere og tolke gropene rundt mila ble det besluttet å snitte en av gropene og dokumentere profil, og om mulig ta en 14c prøve fra denne. For å dokumentere taperenna i det vertikale plan ble det besluttet å snitte denne i utkanten av det feltet som skulle graves ut i plan.

Beskrivelse av profil i sjakt (se fig):

Figur 1: Profilbilde av sammensatt mosaikk.

Den sørlige profilen av sjakta ble dokumentert ved tegning og foto.

Det ble i alt identifisert og dokumentert 9 lag i profilen.

Lag 1: Torv

Lag 2: Kullblandet sand.

Lag 3: Kompakt kullag med en tydelig trestruktur.

Lag 4: Kullag med sand.

Lag 5: Neverlag.

Lag 6: Tjæretrekt sand.

Lag 7: Rødbrun sand/steril grunn

Lag 8: Opprinnelig markoverflate.

Lag 9: Utvaskningslag.

Beskrivelse av mila, omrotet I

Figur 2: Oversiktsbilde av mila etter avtorving. Foto tatt mot sør.

Etter at mila var avtorvet kom strukturen og vollene tydelig fram. Vollene hadde en klar avgrensning mot ytterkantene, det var en tydelig forsenkning i midten og tapperennen vistes veldig godt gjennom vollen. Like under torva var det et tykt lag med kullblandet sand hvor det var relativt store kullbiter på ca 5- 10 cm størrelse. Dette laget var tykt over hele mila, men en del tykkere inn mot senter av forsenkningen. Når vi grov dette laget i plan var det vanskelig å skulle skille om dette besto av flere lag eller ikke, men tendensen var at det var en større andel sand i toppen og mere og mere trekull jo dypere man kom. Det var ikke noe klart skille, men en mere glidende og gradvis overgang. I ytterkanten av mila, på toppen og i ytterkant av vollen var dette laget bare 10 cm tykt, mens det i senter av mila var opptil 30 – 40 cm i tykkelse. Da det var vanskelig å skille noe lag her, også i profilen ble hele dette omrotede sand/trekulllaget gravd som ett lag.

Beskrivelse av mila, tre/kullag.

Figur 3: oversiktsfoto av trekullaget. Man ser tydelig strukturen i milas oppbygging. Foto tatt mot sør.

Like under det omrotede sand/trekullaget kom det fram et klart avgrenset kompakt lag av trekull. Trekullet her var ev en annen karakter enn de små bitene i laget ovenfor, og det var ikke iblandet noe sand. Trekullbitene her var snarere forkullede trekubber enn biter av trekull, og man kunne se en tydelig trestruktur med fiber og kvist. Noe av treverket i dette laget var sågar ikke ferdig brent og var ved flere anledninger rent treverk som var forkullet oppå. Da treverket og kullet var så godt bevart i dette laget kunne man tydelig se milas strukturelle oppbygging og hvordan veden var stablet før brenning. Dette laget hadde en klar avgrensning oppå senter av vollene.

I stablingen kunne vi tydelig se en endring av karakter inn mot senter av milen. Vi kunne derfor skille mellom de forskjellige vedsorteringene, og milens indre sirkel, med den feteste veden kunne klart ses. Veden hadde her en annen karakter, noe som vistes best gjennom kubbenes størrelse. Vedkubbene var her både kortere og tynnere enn lengre ut i mila. Videre vartrekullet her mere glinsende og blankere i fargen, noe som tyder på at det her var mere trekt inn med tjære enn lengre ut i mila. Dette kan selvsagt også skyldes at tjære har rent fra ytterkantene og inn mot midten, og at det derfor var mere tjære her. Videre kunne vi se en forsinking hvor milens indre og ytre ring grenset mot hverandre.

Beskrivelse av neverlag.

Figur 4: Foto viser neverlaget som ble funnet i bunnen av mila. Man ser tydelig at dette er skret av når tapperenna ble hentet opp. Foto tatt mot sør.

På grunn av tidsbruk og frosti trekullet vurderte vi det dit hen at det kun var hensiktsmessig å avdekke en liten bit av neverlaget under trekullet. Vi anså det også slik at man ville få tilstrekkelig informasjon om, og tilstrekkelig dokumentert oppbyggingen av dette laget ved å kun avdekke et lite kakestykke av dette. Vi valgte også å avdekke over tapperenna for å kunne få en indikasjon på om det var gravd her etter brenninga og om tappestokken var hentet ut.

Neveren var veldig godt bevart i hele mila, og den siden som lå opp var nærmest imprignert av tjære og hardt som stein. Underkanten av neveren så godt bevart at det så ut som om den kunne vært lagt der bare dager i forveien. Bevaringsforholdene inne i mila gjorde at vi fikk veldig mye, og veldig sikker informasjon om milens oppbygging.

Som man ser av bildet ovenfor så vi tydelig hvordan neveren var lagt, før man stablet veden oppå. Det er tydelig at man her har fulgt den tradisjonen man kjenner, og at neveren er lagt i store stykker, med barksiden ned. Neveren var lagt overlappende nedover, som takstein slik at

tjære skulle kunne renne så fritt som mulig ned mot senter, og at neverlaget skulle være så tett at minst mulig tjære skulle gå tapt mellom neverstykkene.

I tapperenna var det tydelig at det var gravd etter brenning. Det var en skarp kant hvor neveren var skåret av under graving, og det var et omrotet inntrykk gjennom hele tapperenna.

Beskrivelse av snittet tapperenna.

Figur 5: Bilde av profilsnitt i tapperenna. Foto tatt mot nord.

For å få dokumentert tapperenna, og eventuelle rester etter tappestokken ble det valgt å gjøre et tverrsnitt av renna. I dette snittet ble det i profilen dokumentert 7 lag ut over torv og steril grunn.

Tappestokken var tydelig fjernet, og området hvor denne har lagt vises tydelig i profilen som en ansamling av trekull, som har falt ned i renna etter at stokken var tatt ut.

Det ble observert et trelag i profilen her som ikke var synlig i profilen i prøvesjakta, dette trelaget ble undersøkt ytterligere.

Beskrivelse av bjelkelag.

Figur 6: Foto av bjelkelaget som fantes inne i vollen. Foto tatt mot øst.

Figur 7: Foto av bjelkelaget øst for tapperenne. Foto tatt mot nord.

Under snitting av taperenna ble det oppdaget et trelag i profilen som vi ikke så i profilen i sjakta. For å kunne avdekke om dette var en rot eller noe som var en del av milas strukturelle oppbygging ble det valgt å følge dette trelaget videre ut fra profilen på begge sider av snittet. Dette trelaget viste seg å være et lag av bjelker eller planker som tydelig var plassert under oppbyggingen av milen. Det var vanskelig å kunne skille dette treverket fra hverandre og se hvilket antall planker eller bjelker det her var snakk om, men retningen på trefibrene ga oss klare indikasjoner på hvordan disse var lagt opp.

Laget besto av flere planker eller bjelker som var lagt vannrett og parallelt med hverandre. Lengst sør var det ett lag med planker som fulgte moreneryggens opprinnelige retning, mens det mot nord, på andre siden av taperenna var lagt et nytt lag av samme karakter, i en vinkel som fulgte milas voll i retning. Disse var lagt oppå et sandlag som lå like over den opprinnelige markoverflaten.

Det ser ut til at dette treverket er lagt for å støtte opp vollene og for å hindre at vollene skulle skli ut, og således gi milen en strukturell styrke ut mot helningene nedover.

Beskrivelse av snittet sekundær grop.

Rundt tjæremila var det tre sekundære groper av ukjent funksjon og art. Under utgravningen av tjæremila i Kaskuri (Svestad) ble det og nevnt slike groper, uten at det kom ytterligere informasjon eller tolkning i rapporten. Et sekundært mål ved denne undersøkelsen var derfor å få snittet en av disse gropene for å kunne se om man ville få en indikasjon på disse gropenes funksjon.

Det ble avgjort å snitte den største gropa på tvers, nord mot sør. I profilen var det et omrotet inntrykk, uten noen særlig klar stratigrafi. Det var en ansamling av trekull i bunnen og opp den siden som lå mot tjæremila. En ren tolkning av profilen gir en indikasjon på at hullet var gravd, før det så har samlet seg trekull og andre masser ned i hullet, muligens over tid.

Naturvitenskapelige prøver.

Det ble i alt samlet inn ni naturvitenskapelige prøver fra tjæremila og tilhørende strukturer. Det ble tatt trekullprøver, samt prøver av treverk og prøver fra neverlaget under mila. Alle prøvene ble tatt fra profilveggene med unntak av prøve 9 som ble tatt av neveren som ble avdekt i plan. Alle prøver er markert i profil og plantegninger. Det var tidligere tatt en trekullprøve av mila i 2010, og det var ønskelig å supplere denne dateringen med ytterligere informasjon for å kunne gi en så sikker datering som mulig av milen.

Tolkning.

Tolkning av mila.

Tjæremila ser ut til å være bygd opp etter et tradisjonelt mønster. Det har vært gravd ei traktformet grop inn mot kanten av en morenerygg, kloss inntil helningen ned fra plataet. Etter at gropen har vært gravd har det blitt bygd opp videre med voller over den opprinnelige markoverflata, trolig med massene som er tatt ut fra gropa. Under vollen som ligger ned mot helningen er det støttet ytterligere opp med et lag av bjelker eller planker for å gistabilitet i strukturen og for å hindre utrasing når vekten av veden etter hvert har blitt stablet opp i milen. Det har deretter blitt gravd ned en tappestokk i mila, fra senter, gjennom vollen og ned i tappegropa like nedenfor milen.

Hele strukturen har så blitt kledd i never, lagt som takstein for å gi milen en tett bunn som tjæra har kunnet renne langs.

Det er ingen indikasjoner på at mila har vært brukt mer enn en gang. Man kan og anta, da det ble funnet så mye trekull som fremdeles lå in situ at det trolig ikke har blitt tatt ut særlig mye trekull ut av milen etter brenning, selv om dette er vanlig ifølge tradisjonen.

Etter brenning har mila blitt slokket med sand, og gradvis blitt fylt med humus og masser over tid. En del av trekullet har nok blitt raket ned i gropa etter at tappestokken var tatt ut. Det tykke omrotede sand og trekullet gir klare indikasjoner på dette.

Tolkning av sekundære groper.

Etter undersøkelsen av den ene av de tre gropene som lå rundt mila er det mulig å komme med en slags konklusjon og tolkning av disse. I alle beskrivelser av tradisjonelle tjæremiler og byggingen av disse har jeg ikke klart å finne en beskrivelse av slike groper, eller funksjonen av disse. Slike groper var og nevnt i Svestads rapport fra Kaiskuri (ÅR) uten noen videre tolkning.

Det omrotede inntrykket vi fikk fra profilsnittet.og det faktum at trekulet så ut til å være konsentrert inn mot og opp den siden som grenset mot tjæremilen fører fram til at jeg vil hevde at disse gropene ble dannet da det ble kastet sand over milen for å slukke den, før masser over tid har rast ned i gropen.

Dette mener jeg støttes av at det ikke finnes noen beskrivelser av slike groper, eller noen hint om deres funksjon i noen beskrivelser jeg har funnet over tjæremilers oppbygning og bruk. Det er derfor ingen indikasjoner på at disse gropene skal være en del av milens strukturelle oppbygging.